

جغرافیای اجتماعی و آسیب‌پذیری از حوادث در توکیو

محمد سرگران قوی

کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری دانشگاه شهید بهشتی

چکیده

توکیو از ۱۶۰۳ تا ۱۸۶۷ بوده است). این دو منطقه در ادبیات انگلیسی تحت عنوان بالا شهر و پایین شهر ترجمه و تفسیر شده‌اند. (نگاره ۱)

شرق قلعه که منطبق با بخش شیتاماکی بوده یک دشت آبرفتی پست می‌باشد. بخش شیتاماکی محل سکونت تجار، صنعتگران و شهروندان عادی بود به انضمام آنهایی که امروزه گروه‌های حاشیه‌ای نامیده می‌شوند. چنین تخمین زده می‌شود که بیش از نیمی از جمعیت اولیه توکیو در اینجا بر روی ۲۰ درصد از زمینهای ناحیه شهری زندگی می‌کردند. به نظر می‌رسد که حدود ۱۳۰۰۰،۰۰۰ نفر در آدو در نیمه دوم قرن ۱۸ و نیمه نخست قرن ۱۹ زندگی می‌کردند. به عکس غرب قلعه آدو که منطبق با بخش یامانوت است عموماً یک ناحیه مسکونی بود که روی یک ناحیه مرتفع بنا شده و توسط سامورائی‌های طبقه بالا اشغال شده بود. این بخش حدود ۶۶ درصد نواحی شهری را شامل می‌شد. همان‌طور که شهر به سمت غرب گسترش یافت طبقه متوسط جامعه به سمت بخش یامانوت حرکت کردند. این تمایز تا امروز همچنان باقی مانده است به طوری که بخش یامانوت نواحی مسکونی طبقات متوسط و بالای جامعه را شامل می‌شود و بخش شیتاماکی مخلوطی از کاربری‌های اداری و تجاری در نزدیک مرکز تجاری شهر به علاوه نواحی مسکونی قدیمی را در بر گرفته است. قسمت اعظمی از توکیوی قدیم که با وجود خانه‌های چوبی، مستعد آسیب‌پذیری و حادثه می‌باشند نیز در این قسمت قرار دارند.

توزیع فضایی گروه‌های آسیب‌پذیری در توکیو دقیقاً مشخص نیست. با این وجود همبستگی و ارتباط معنی‌داری بین توزیع خانه‌های چوبی مستعد آسیب‌پذیری در مقابل زلزله و اجتماعات قدیمی وجود دارد. یک مطالعه راهبردی در خصوص بی‌خانمان‌ها در توکیو نشان داد که بیشترین تعداد مردم بدون مسکن در نقاط محدودی از شهر همچون پارکها، ایستگاه‌های راه‌آهن و حاشیه خاکریز رودخانه متمرکز شده‌اند. لازم به ذکر است که با توجه به استانداردهای بین‌المللی تعداد اندکی بی‌خانمان در کشور ژاپن وجود دارد. ظهور و رشد جمعیت بی‌خانمان در توکیو واکنشی به عدم خوش‌اقبالی و رکود اقتصادی در صنایع کوچک می‌باشد که به خاطر عدم نیاز به مهارت کافی و سادگی کار سابقاً تعداد زیادی از مهاجران روستایی را در شهر به خود جذب کرده بود. اگرچه برنامه‌ریزی منظم برای افزایش مشارکت مردم بی‌خانمان در فعالیتهایی برای کاهش و به حداقل رساندن خطرات و خسارات بلا یا کاری ارزنده و از لحاظ تکنیکی قابل وصول می‌باشد اما مقاومت بسیاری از شهروندان ژاپنی مواجه شده است. این تحقیق در خصوص آسیب‌پذیری اجتماعی در شهر توکیو می‌باشد که ابتدا توسط یونو (۱۹۹۸) و ویسبر (۱۹۹۸) مورد بررسی قرار گرفته است. هدف این تحقیق دو موضوع می‌باشد.

نخست: آنکه قصد دارند نشان دهند که آسیب‌پذیری از حوادث، الگوهای فضایی خاصی را در توکیو به نمایش در آورده است. روایی (۱۹۹۴) چنین استنتاج می‌کند که عوامل اجتماعی از حوادث تأثیر می‌پذیرند و در اثر حوادث شکل می‌گیرند. بنابراین در توکیو ما شاهد آن هستیم که ساختار اجتماعی و فضایی در شهر متأثر از الگوی آسیب‌پذیری از حوادث می‌باشد.

دوماً: این تحقیق مقدمه‌ای برای توصیف و توزیع فضایی بی‌خانمان‌ها در توکیو می‌باشد که به عنوان گام اولیه جهت تحلیل عمومی همبستگی اجتماعی به سبب آسیب‌پذیری شهری انجام گرفته است. جهت تقویت این موضوع، ابتدا یک دید اجمالی تاریخی در خصوص سیر تکاملی اجتماعی توکیو انجام گرفته است.

نگاره ۲: نواحی مترکام از مسکن چوبی در توکیو

جغرافیای اجتماعی توکیوی معاصر

با توجه به موارد ذکر شده چنین به نظر می‌رسد که جغرافیای اجتماعی توکیوی معاصر درون بافتی مساعد حادثه به خاطر خانه‌های چوبی فرسوده و قدیمی قرار گرفته است. این موضوع به خوبی توسط مقامات رسمی شناخته شده است و اخیراً با زلزله هانشین که در شهر کوب در مجاورت شهر توکیو با همان شرایط مشابه رخ داد این موضوع بیشتر مورد تأکید قرار گرفت. نواحی‌ای که در شهر کوب بیشترین مقدار خسارت را دریافت کردند درصد بالایی از سکونتگاههای چوبی را دارا بودند. چهار منطقه درون شهری در قسمت جنوب شرق شهر کوب شامل هیگاشینادا، نادا، هیوگو، ناگاتا بودند که تقریباً ۴۰ درصد جمعیت شهری در آن‌جا ساکن بود. بطور کلی این چهار منطقه ۳۲۶۱ نفر از ۵۴۸۳ نفر تلفات گزارش شده در

نگاره ۱: موقعیت خطوط راه‌آهن و نواحی شیتاماکی و یامانوت در توکیو
توجه: قلعه آدو سابقاً در محل قصر امپراطور قرار داشت.

سیر تکاملی نواحی اجتماعی توکیو

یکی از خصوصیات تاریخی بارز جغرافیای اجتماعی توکیو تمایز بین بخش شیتاماکی و بخش یامانوت می‌باشد. که این دو بخش به ترتیب در شرق و غرب قلعه آدو (هسته اولیه شهر توکیو) قرار گرفته‌اند. (آدو نام اولیه

ارتباطات محدود و بسته بین آن الگو و یک شاخص جغرافیایی از لحاظ آسیب‌پذیری (خانه‌های چوبی) در مقابل زلزله را نشان می‌دهد. این مسأله بوضوح چنین بیان می‌کند که بعضی گروه‌های اجتماعی و بعضی نواحی در توکیو آسیب‌پذیری بیشتری در مقابل خطرات زلزله نسبت به نواحی دیگر دارند. تدبیر یک سیاست عمومی روشن‌بینانه و تنویر افکار عمومی، می‌تواند از سختی و مشقت گروه‌های حاشیه‌ای در خلال بروز حوادث بکاهد. مردم بی‌خانمان چنین گروه آسیب‌پذیری را تشکیل داده‌اند که بندرت در برنامه‌های مدیریت بحران در نظر گرفته شده‌اند.

توزیع مردم بی‌خانمان در توکیو

نسبتاً اطلاعات کمی در خصوص توزیع مردم بی‌خانمان در توکیو یا شهرهای دیگر ژاپن وجود دارد. بیشتر اطلاعات نیز در این خصوص محدود و از نظر تحقیق ناقص می‌باشد. حتی این اطلاعات گاهی به خطا رفته زیرا بی‌خانمان‌ها از نظر جغرافیایی متحرکند به همین خاطر توزیع جامعه بی‌خانمان از تحقیقی به تحقیق دیگر فرق می‌کند. آنچه که در مورد بی‌خانمان‌ها می‌دانیم شاید دقیق و ارزشمند نباشد به طور کلی آن اطلاعاتی ارزشمند می‌باشد که قابل دسترسی باشند. بحث در خصوص بی‌خانمان‌های شهری در ژاپن به طور مکرر بیان شده است. تعداد مردم بی‌خانمان روند رو به افزایش را نشان می‌دهد هر چند نسبت به استانداردهای شهرهای شمال آمریکا و اروپا این مقدار هنوز خیلی اندک می‌باشد. به هر حال رسانه‌های خبری این موضوع را تحت پوشش قرار داده و مسئولان شهری این مسئله را مورد بررسی قرار داده‌اند تا وسعت حوضه این معضل مشخص شود. فرمانداری توکیو در یک اقدام مبتکرانه اصطلاح «مردمی که در خیابان زندگی می‌کنند» را به جای مردم بی‌خانمان به کار برد که خود کنکاشی متمایز می‌باشد و در آن تأکید به تلاش برای «بقای زندگی» نسبت به وضعیت و چگونگی شرایط بی‌خانمانی ارجحیت یافته و سعی دارد که از واژه منفی «تنها و فقیر» که همیشه با اصطلاح بی‌خانمان همراه می‌باشد بپرهیزد. بر طبق بررسی‌هایی که توسط آژانس‌های عمومی صورت گرفته چنین تخمین زده می‌شود که حداقل ۳۳۰۰ بی‌خانمان در شهر توکیو تا فوریه ۱۹۹۵ وجود داشته است. ۲۳ منطقه در توکیو توسط مؤسسات مختلف در زمانهای متفاوت مورد بررسی قرار گرفت و تنها افرادی که تحت عنوان بی‌خانمان تلقی می‌شوند به صورت جدول طبقه‌بندی شدند. در اینجا امکان وجود خطاهایی در خصوص دوبار به حساب آوردن افراد، تحرک مردم بی‌خانمان در خلال دو دوره مختلف سرشماری، محدودیت و پیش‌داوری در خصوص ارائه اطلاعات و دیگر عوامل به چشم می‌خورد. با توجه به سرشماری‌های انجام گرفته مشخص گردید که حدود ۱۶۰۰ نفر از بی‌خانمانان در پارکها، ۷۰۰ نفر در داخل یا اطراف ایستگاه خطوط راه‌آهن مخصوصاً راه‌آهن زیرزمینی، ۶۰۰ نفر در بخشهایی از خیابانها و پیاده‌روها و ۴۰۰ نفر باقیمانده در خاکریز حاشیه رودخانه زندگی می‌کنند. تحقیقات صورت گرفته از پارکها، جاده‌ها و خاکریز رودخانه‌ها که در قلمرو حکومت مادر شهر صورت گرفت دلالت به رشد قابل توجه جمعیت بی‌خانمان در سالهای اخیر دارد. در سال ۱۹۹۳ تعداد ۴۶۱ نفر بی‌خانمان شناسایی شد که در سال ۱۹۹۴ این

حادثه را متحمل شدند. جالب آن که مسکن چوبی ۳۷ تا ۶۸ درصد از کل مسکن آنجا را دربرمی‌گرفت. توزیع خانه‌های چوبی در توکیو در نگاره ۲ نشان داده شده است. آنها اشکال باقیمانده‌ای متعلق به دوره قبل از زلزله ۱۹۲۳ کانئو می‌باشد که در آن تعداد بسیار زیادی از خانه‌های چوبی قدیمی شهر از بین رفتند. قسمتهایی از توکیو که بعد از زلزله ۱۹۲۳ نتوانستند توسعه و مرمت خود را بازیابند با داشتن کوچه‌های تنگ و باریک، بافت مسکونی فشرده‌ای را به نمایش در آورده‌اند. امروزه بیشتر خانه‌های چوبی بصورت یک کمربند متحدالمرکز دور مرکز مدرن شهر و نواحی مسکونی نخبگان شهری را احاطه کرده است اما نتوانسته به طرف بخشهای بیرونی توکیو گسترش یابد. خانه‌های چوبی بیشتر بخش شیتاماکی و علاوه بر آن نواحی مسکونی طبقه متوسط در قسمت غربی کاخ سلطنتی را پوشانده است. این مناطق به عنوان نواحی آسیب‌پذیر، نیاز مبرم به توجه بیشتر جهت افزایش پایداریشان در مقابل آتش‌سوزی دارند. همچنین توزیع فضایی جمعیت سالخورده که نشانگر یک الگوی متحدالمرکز پهناور می‌باشد به طور معنی‌داری با توزیع مسکن چوبی منطبق است. (نگاره ۳)

نگاره ۳. توزیع جمعیت مسکن سالخورده در ناحیه توکیو

توجه: منظور از نسبت بالا نشانگر سهم جمعیت سالخورده بیشتر از ۱۵ درصد متوسط بین ۱۷ - ۱۵ درصد و کم پایین‌تر از ۷ درصد می‌باشد.

نزدیک مرکز توکیو که دقیقاً منطبق با شیتاماکی قدیم می‌باشد تعداد بسیار زیادی از ساکنین سالخورده را در خود جای داده است. آن سوی این بخش بالنسبه تعداد کمتری جمعیت سالخورده وجود دارد اما دورتر از آن تقریباً ۴۵ کیلومتر از مرکز شهر به بعد نسبت ساکنین سالخورده مجدداً شروع به افزایش می‌نماید. بازتابهایی از تکامل شهری در این الگوها اثرگذار بوده است. هسته این ناحیه مسکونی قدیمی تعداد کثیری از «خانواده‌های گسترده» را دربرمی‌گیرد که در قدیمی‌ترین قسمت توکیو با زاد و ولد بالا زندگی می‌کنند. منطقه بعدی تحت سیطره سکونت «خانواده‌های هسته‌ای» و جوانان مجرد می‌باشد. این منطقه به خارج از حاشیه محدوده رفت و آمد طبیعی از مرکز توکیو کشیده شده است. از این قسمت به بعد همانگونه که سبک زندگی شهری شیوه‌هایی را برای روستاها و شهرهای کوچک حاشیه محدوده قابل رفت و آمد شهر ارائه می‌دهد، جمعیت سالخورده دوباره افزایش می‌یابد. (منطقه رفت و برگشتی توکیو اغلب به واسطه ۵ درصد سطح شهر تعیین می‌شود جایی که ۵ درصد یا بیشتر از کل سفرهای کاری که در این محدوده به مرکز توکیو انجام می‌گیرد مشخص می‌شود که تقریباً با ۵۰ کیلومتر فاصله از مرکز شهر منطبق می‌باشد).

بررسی‌هایی که در خصوص مهاجرت صورت گرفته نشان می‌دهد که توسعه شهری و به تبع آن نیاز به سفرهای طولانی برای کار شدیداً توزیع فضایی جهت سالخورده را تحت تأثیر قرار داده است. مثالهای فوق توزیع فضایی برجسته یکی از گروه‌های اجتماعی توکیو (سالخوردگان) و در

پاکسازی حجم عظیمی از مردم بی‌خانمان ساکن در مجاورت ایستگاه راه‌آهن شین جاکا اتفاق افتاد. رسانه‌های خبری روی این اقدام پوشش گذاشتند اما پناهگاههای مقوایی که همچون مسکن برای بی‌خانمان‌ها عمل می‌کرد بزودی در نواحی پاکسازی شده پدیدار، و نظر رسانه‌ها را به خود جلب کردند. بخش شیبایا به عنوان کانون دیگری از بی‌خانمان‌ها شناخته شده است اما اطلاعات بسیار کمی درباره تعداد و چگونگی شرایط آنان قابل دسترس می‌باشد. آنچه واضح است این که به بررسی‌های زیادی قبل از اظهار نظر تفصیلی درباره بی‌خانمان‌ها در توکیو نیاز است.

بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب بیان شده می‌توان چنین نتیجه گرفت که از لحاظ اجتماعی آسیب‌پذیری مردم توکیو در مواجهه با خطرات و حوادث بیشتر از دیگر مکانها در خلال و بعد از زلزله‌های شدید می‌باشد و آنها معمولاً آخرین مردمی هستند که بهبودی خود را از چنین بلایایی بدست می‌آورند. در اینجا بوضوح نیاز به تمهیداتی می‌باشد که سختی و مشقت را از اینها و دیگر گروه‌های آسیب‌پذیر مشابه بزداید. تحقیق بر روی این مسأله توسط محققینی از دانشگاه کالیفرنیا و دانشگاه اتویاماگاکین آغاز گردید که هنوز در مراحل اولیه می‌باشد اما اهدافشان فراهم آوردن تحلیلهای پایه‌ای و اساسی است. در مراحل بعدی، این مطالعه مستلزم یک سری مصاحبه و پرسشنامه می‌باشد که نخست با برنامه‌ریزان شهری و دیگر مقامات عالی رتبه سپس با پرسنل و کارمندان سازمانهای حمایت‌کننده از بی‌خانمان‌ها و در نهایت با خود بی‌خانمان‌ها می‌باشد.

این مصاحبه‌ها در جستجوی یافتن پاسخ سؤالات زیر می‌باشد.

۱- رفتار و طرز برخورد مردم حاشیه‌ای در زندگی روزمره شهری چگونه است؟ ۲- واکنش و رفتاری که مردم بی‌خانمان در مواجهه با بلایای طبیعی از خود نشان می‌دهند؟ ۳- برنامه‌هایی که به طور متداول بی‌خانمان‌ها را جهت مقابله با زلزله یاری می‌رساند. ۴- برنامه‌های جدیدی که جهت مقابله با حوادث غیرمترقبه ضروری است.

به هر حال شاید کاربرد یافته‌های پژوهشی درون برنامه‌های عمومی مشکل باشد. متخصصین حوادث غیرمترقبه ژاپن از نیازهای ویژه گروه‌های آسیب‌پذیر در برنامه‌ها و طرحهای رسمی برای پیش‌بینی کردن و واکنش سریع در مقابل حوادث بزرگ و مخرب اطلاع دارند اما برداشتن گام‌های عملی جهت رسیدن به این اهداف کم و آهسته می‌باشد. این موضوع تا حدودی به واسطه آن است که بیشتر ژاپنی‌ها در مورد هر ایده و تصویری که مربوط به اقلیتهای موجود در کشورشان می‌باشد حساسند و به همان نسبت بسی میلی خود را جهت مشارکت در برنامه‌ریزی برای این گروه‌ها در سیاست‌های عمومی اعلام می‌کنند. این گونه گرایش و طرز برخورد سختی‌هایی را که پیوسته کره‌ایها و دیگر اقوام خارجی، تمایز نژادی شدید با ساکنان بومی شمال ژاپن، عقب‌ماندگان و معلولان و بسیاری از افراد دیگر که با آن روبرو می‌شوند را شرح می‌دهد. هنوز راه درازی برای آنکه گروه‌های اقلیتی در جامعه ژاپنی پذیرفته شوند و وجود دارد قبل از آنکه به فرایند تخفیف خسارات حوادث بپردازیم.

مقدار به ۱۱۳۷ نفر رسید. الگوی فضایی بی‌خانمان‌ها دو انباشتگی عمومی در سه بخش از شهر را به نمایش گذاشته است که عبارتند از: شین جاکا، سان یا، و یونو (نگاره ۴) در اکتبر ۱۹۹۳ نواحی اطراف و زیر ایستگاه راه‌آهن شین جاکا حدود ۴۶۰ بی‌خانمان را در خود جای داده بود.

نگاره ۴ توزیع مردم بی‌خانمان در توکیو

بخش سان یا که ارزانه‌ترین محل سکونت برای کارگران روزانه می‌باشد حدود ۳۱۰ بی‌خانمان را در پیرامون خود نگاه داشته است. ۲۵۵ نفر دیگر در بخش یونو مخصوصاً در مجاورت پایانه اصلی خطوط راه‌آهن و یک پارک بزرگ قرار گرفته‌اند. انباشتگی دیگر در امتداد خاکریز رودخانه شامیدا حدود ۱۴۰ نفر و حدود ۱۳۷ نفر در نزدیک اساکاسا قرار دارد هر دوی اینها در مجاورت بخش سان یا و یونو قرار دارند. چه عواملی را می‌توان جهت این انباشتگی قابل توجه و بارز از بی‌خانمان‌ها و برای رشد سریع اخیرشان به حساب آورد؟ رکود اقتصادی بعد از سال ۱۹۹۰ تحت عنوان «حباب اقتصادی» این موضوع را بغرنج‌تر کرد. بسیاری از بی‌خانمانها کارگران مهاجری هستند که از نواحی روستایی جهت کار موقت در مجتمعهای صنعتی در دوران رشد شدید دهه ۱۹۸۸ - ۱۹۷۰ آمده بودند. در واقع شمار نامتجانسی از افراد ساکن در یونو از سرزمینهای شمالی آمده و برای سهل‌الوصول بودن رسیدن به زادگاهشان در مجاورت پایانه‌های بزرگ راه‌آهن سکنی گزیدند. یک پرسشنامه که در فوریه سال ۱۹۹۴ توسط اداره ارتش نیروی دریایی ارائه شده آشکار ساخت که ۱۶ درصد از ۵۷ نفر بی‌خانمان که مورد مصاحبه قرار گرفتند از شمالی‌ترین ایالات ژاپن، هکایدو و ۱۸ نفر (۳۲ درصد) از ایالات مجاور توهوگو آمده‌اند. رکود اقتصادی و کاهش فرصتهای اشتغال در مجتمعهای صنعتی باعث شد تا تعداد زیادی از این کارگران به طرف خیابان‌ها راهی شود. هنوز دقیقاً مشخص نیست که چه عوامل مشابهی سبب محبوبیت شین جاکا به عنوان محل سکونت برای بی‌خانمان‌ها شده است. پژوهشهای دیداری و میدانی به این امر دلالت دارد که وجود تعداد زیادی فضاهای موجود در ایستگاههای راه‌آهن زیرزمینی و بخشهای مجاور مراکز عمده حمل و نقل احتمالاً تأثیر بسیاری در مکانیابی بی‌خانمانها داشته باشد. در این بخش چندین خطوط راه‌آهن همگرا شده‌اند و ایستگاهها توسط تعداد زیادی مراکز خرید و فروش زیرزمینی، انبارهای کالا و پاساژها که پناهگاههای قابل استفاده‌ای را برای بی‌خانمانها فراهم آورده‌اند احاطه شده است. یقیناً شین جاکا با بی‌خانمانهایش به دقت توسط بسیاری از ژاپنی‌ها شناخته شده است به همین خاطر دولت سیاستهایی را جهت کاهش تعداد بی‌خانمان‌ها در نظر قرار گرفت (آنان که در معرض دید بودند). در اگوست ۱۹۹۶ جایجانی و